

Komentář k výboru z díla

Jan Křivan

Ve výboru z díla Pavla Nováka, který předkládáme na následujících stranách, je zařazeno na padesát textů, které byly dosud publikovány výhradně v dobových odborných periodikách, sbornících či interních tiscích.¹ Vůbec poprvé se tak otevírá možnost setkat se s dílem Pavla Nováka v jeho celistvé podobě. Smyslem tohoto komentáře a následujících studií Z. Starého, J. Kořenského a P. Sgalla je v širokém smyslu zpřístupnit čtenáři lingvistické myšlení Pavla Nováka a zasazovat je do širšího lingvistického a historického kontextu. V tomto komentáři² se přitom zaměřím především na publikované texty – přehledovou formou se jednak budu snažit upozornit na některé jejich myšlenky, jednak ukážu na tematická propojení mezi nimi.

Na texty budu nahlížet z perspektivy lingvisty-čtenáře, který nebyl účastníkem dobových Novákových vystoupení ani osobních setkání. Hovořím-li zde o lingvistice Pavla Nováka, míním tím tedy to, co bylo publikováno. Jedná se o vymezení dosti závažné, neboť jak uvádějí jeho bývalí kolegové,³ zveřejněné texty jsou leckdy pouze „doteky“, „odrazy“ složitých úvah, které byly ve své úvodní myšlenkově nabitě podobě nanejvýš vyřčeny do prostoru, aniž byly dále zaznamenány. Přísná kritika vlastních myšlenek vedla u Pavla Nováka často k tomu, že bohatost jeho textu klesala s velikostí publika: v osobních diskusích Novák představoval svým kolegům myšlenky bezprostředně po jejich zrodu, na veřejných přednáškách byl výrazně úspornější a do článků často nakonec uložil jen tu část úvah, kterou považoval (v době odevzdání) za nespornou. Původní myšlenky se tak často mohly transformovat nebo více či méně vytratit. (Z těchto důvodů jsme do výboru zařadili také krátké zápisy a teze z přednášek.)

Příspěvky Pavla Nováka jsou natolik tematicky různorodé a zároveň vzájemně prostupné, že je nebylo dost dobře možné rozčlenit do oddílů, aniž bychom se dopustili nepatřičné, neužitečné klasifikace (v této souvislosti upozorňuji na články, v nichž se P. Novák zabývá právě otázkou klasifikace, viz dále). Proto texty ve výboru předkládáme v chronologickém pořadí.

Společným tématem větší části textů jsou úvahy, které je vhodné označit jako **metalingvistické** v nejširším slova smyslu. Otázky jazyka lingvistiky jsou středobodem mnoha příspěvků Pavla Nováka a různé metodologické úvahy (např. o adekvátnosti předkládaného jazykového popisu) jsou součástí řady dalších. Konkrétní lingvistická témata se někdy stávají jen určitými, zdánlivě nahodilými podklady pro exemplifikaci zásadních metodologických otázek. Jindy jsou v centru pozornosti článku teoretické koncepce (pády, obecný význam, větné členy, aktuální členění) a ty jsou podrobeny kritice z hlediska metodologického. Metodologie je tedy pro Pavla Nováka jak ústředním tématem, tak kritickým analytickým nástrojem.

Mezi příspěvky věnovanými metalingvistickým otázkám lze ještě dále rozlišovat, pokud jde o jejich tematický záběr. Předmětem Novákova zájmu jsou různorodé oblasti: nejobecnější otázky zkoumání v lingvistice a ve vědě vůbec, jazykovědné teorie a koncepce, nástroje a metody v lingvistice, praktické aplikace lingvistiky, lingvistické termíny a formulace, lingvistika a lingvisté ve společenském kontextu, zcela zvláštní kapitolu pak představuje cyklus jazykových rozborů Marxových a Engelsových textů. Metodologickým a metalingvistickým otázkám Pavla Nováka i jejich kritickému zhodnocení se ve svém příspěvku dále věnuje Z. Starý (s. 19n.).

1 Texty, které jsme nezařadili do tohoto výboru, jsou v neditované naskenované podobě ke stažení na stránce Pavla Nováka pod Filozofickou fakultou UK <<http://pavelnovak.ff.cuni.cz>>.

2 Za cenné připomínky k textu komentáře děkuji J. Januškoví, J. Chromému a Z. Starému.

3 Zde Z. Starý (s. 21), L. Nebeský (osobní sdělení).

Na následujících řádcích nabízím především orientaci v jednotlivých textech. Zabývat se jimi budu v pořadí, které bude zohledňovat jak chronologické, tak tematické hledisko.

Přehled otevírá v polovině šedesátých let anglicky psaným příspěvkem *On mathematical models of linguistic objects* (s. 83). Tento komplexní metodologický text je jedním z dokladů Novákova aktivního přístupu k **aplikacím matematiky v lingvistice**. V článku je podána definice **matematických modelů**⁴ a ty jsou dále klasifikovány podle tří oblastí (syntax, sémantika, pragmatika). V kritickém pohledu jsou zde uvedeny příklady popisů, v nichž jsou modely pro jednu oblast jazyka směřovány s modely jiného druhu (a v důsledku toho může dojít i k tomu, že interpretace jednoho typu modelu je zaměněna za jazykovou realitu).⁵

Matematickému modelování se P. Novák věnoval společně s K. Berkou již v obsáhlé recenzi *Výklad fonologických a gramatických pojmů s pomocí pojmů teorie množin* (s. 62), kterou napsali na podkladě knihy I. I. Revzina *Modeli jazyka*. Stať je ukázkou zvláštního žánru, který se zdá nejhodnější označit jako lingvistickou kritiku. Jedná se spíše o odpověď a analýzu původního díla, která je rozšířena o vlastní úvahy autorů a úvod do studia matematických modelů.⁶

Aplikace matematiky se prosazovaly i v rovině **kvantitativních metod**. Výsledkem tohoto směru uvažování je článek *Two types of formulae in quantitative linguistics* (s. 71).⁷

V druhé polovině šedesátých let se P. Novák věnoval společně s O. Leškou terminologickým a metodologickým otázkám spjatým s termínem „**strukturní analýza**“. Ruský psaný článek *K voprosu o „strukturnom analize“ jazyka* (s. 74) je celý věnován tomuto pojmu a jeho různým chápáním, v druhém článku *Formale Struktur und Funktion als systembildende Faktoren* (s. 96) se autoři věnují vlastní představě o vztahu mezi „formální strukturou“ a „funkcí“.

Rozlišení **tří rovin syntaktické struktury věty** bylo na přelomu padesátých a šedesátých let nejnápadnějším, mezinárodně uznávaným úspěchem československé poválečné lingvistiky. Novák se v článku *On the three-level approach to syntax* (s. 86) kriticky zabývá tímto přístupem k syntaxi, a zejména zvláštním vydělením **roviny aktuálního členění**. V příspěvku nejprve metodologicky vymezuje nezbytné součásti jazykového popisu, dále zkoumá okolnosti, za nichž se mění význam věty, a nakonec se věnuje třem syntaktickým rovinám, zvláště rovině aktuálního členění. Myšlenku, že Danešovo zvláštní vydělení této roviny není plně opodstatněné, Novák dále rozvíjí v textu *Remarks on devices of functional sentence perspective* (s. 121): důvody pro to spatřuje v neuniverzálnosti (konkrétně slovanské specifičnosti) takového pojetí a dokládá to na příkladech ze dvou jazyků (tagalogu a jukagirštiny), v nichž je aktuální členění gramatické, a tedy přispívá k významu věty stejně jako ostatní gramatické prostředky. Tímto směrem ostatně P. Novák vedl své úvahy o aktuálním členění již ve svém raném textu *K zdvojení předmětu v albánštině* (s. 37).⁸

4 „By these terms [model, application of mathematics in linguistics – pozn. ed.] we mean constructing or finding out abstract mathematical (and logical) systems (structures) having a certain connection with some domain of linguistic investigation“ (s. 83).

5 V roce 1966 vyšel také český překlad základního díla N. Chomského *Syntactic Structures* s doslovem od Pavla Nováka (1966a). Novák v něm zúročil mj. své poznatky ze studia matematických modelů i koncepcí syntaktické analýzy (např. Novák, 1962). – Ačkoliv jsou v doslovu obsaženy originální interpretace, uvádějící např. Chomského přístup do souvislosti s českou tradicí (základní myšlenka o procesuálním způsobu vyjadřování je zopakována i ve stati *Poznámky o jazyce lingvistiky* (s. 176, § 1.2.1)) nebo ukazující další vývoj Chomského teorie v 60. letech, do výboru jsme ho nezařadili pro jeho svázanost s překladem knihy.

6 Novákovo publikování věcně zaměřených kritik se patrně nejvíce projevilo ve dvou příspěvcích (1966b, 1967) věnovaných podrobnému rozboru stylistického modelu L. Doležela (1965, 1966). První z článků se dokonce stal přílohou Novákovy habilitace. – Vzhledem k nutnosti rekonstruovat průběh celé diskuse otisknutím všech jejích příspěvků, což by si vyžádalo příliš prostoru, jsme však uvedené stati do výboru nezařadili a odkazujeme čtenáře do primárních pramenů, které jsou běžně dostupné.

7 Pavel Novák byl společně s Petrem Sgallem a dalšími mladými jazykovědci propagátorem matematických metod v lingvistice, několikrát upozorňoval také na tehdy ne jednoznačně vnímanou rozdílnou povahu aplikací v kvantitativní lingvistice a v matematických modelech (v nichž jde o kvalitativní aspekty jazyka), a tedy nepřipustnost směřování obojího. (Viz např. Novák, 1963a, 1963b; Novák – Sgall, 1962a.)

8 Dále viz také zde neuveřejněnou stať Novák (1959), v níž jsou srovnány různé přístupy k aktuálnímu členění.

Pavel Novák se od počátku věnoval i otázkám **jazykového srovnávání**. Ve zmíněném příspěvku *K zdvojování předmětu v albánštině*⁹ si např. všímá, že mezi jevy označovanými souhrnně jako balkanismy jsou podstatné rozdíly, a to co se týče jejich uplatnění v systému jednotlivých jazyků i pokud jde o odlišnosti mezi různými balkanismy jako takovými. Novák proto klade důraz na podrobnou deskripci té části jazykového systému, která se týká daného jevu, předtím než se přistoupí ke srovnávání (a určování balkanismů).¹⁰ Otázky jazykového srovnávání vnitřního i vnějšího se staly také tématem příspěvku *K otázce obecného významu gramatických jednotek* (s. 42) a přednášky v Jazykovědném sdružení *Srovnávání uvnitř jazyka* (resumé na s. 54).

Promyšlení otázek jazykové typologie se později projevilo i v příspěvku *Nad dílem profesora Vladimíra Skaličky* (s. 166) z roku 1979, který spíše než medailon představuje **kritické zhodnocení Skaličkova díla**. Podstatná část příspěvku je věnována jeho ústřednímu tématu, kombinatorice jazykových typů v jednotlivých jazycích.

Metodologický rozbor **koncepte obecného významu** se stal námětem dvou statí, které dělí více než dvacet let: *K otázce obecného významu gramatických jednotek* (s. 42) a *O obecné neadekvátnosti koncepte obecného významu v gramatice* (s. 183). V obou případech je P. Novák vůči teorii obecného významu značně kritický. Již v prvním článku z konce 50. let vystavěl řadu protiargumentů, v druhém pak dále podporuje své stanovisko vlastní metalingvistickou analýzou, která se věnuje jazyku lingvistiky a stavbě lingvistických textů. Konkrétně je založena na rozboru otázky odvozování (závažný pojem v koncepci obecného významu), a to Novákem vytvořeným postupem: verbalizací nominální fráze a jejím následným prozkoumáváním (v případě *odvozování* verbální fráze zní: „kdo má odvozovat co z čeho jakým způsobem“).¹¹ K použití koncepte obecného (celostního) významu se P. Novák vyjadřuje i ve všech svých článcích o pádech ze 70. let, především ve stati *Místo pádu ve významové stavbě věty* (s. 127, § 5); tyto koncepte označuje jako „kryptolokalistické“.

P. Novák zasáhl také počátkem 60. let do sporů o **mluvenou češtinu**, viz *O smysl diskuse o mluvené češtině* (s. 55). Na rozdíl od ostatních aktérů přitom neformuloval svá stanoviska, ale metodologicky se zaměřil na otázku soudobé hloubky poznání mluvené češtiny a důsledků vyplývajících z toho pro samotnou diskusi (k tomu viz Starý, s. 20; Sgall, s. 29n.).¹² Podobným způsobem vstoupil Novák do diskuse o češtině i v 90. letech v příspěvku *Conditio sine qua non* (s. 262).

V článku *On the Prague functional approach* (s. 90) představili P. Novák společně s P. Sgallem metodologické poznámky k zásadním termínům a formulacím **pražské školy**, a to jak v jejich historickém kontextu, tak i z hlediska jejich významu pro soudobou lingvistiku.¹³ K reflexi myšlenek Pražského lingvistického kroužku se Novák vrátil ještě později v roce 2004 v recenzi nově vydaného Vachkova *Dictionary of the Prague School of Linguistics* (s. 275).

Otázky vhodnosti a účelnosti **klasifikace** se poprvé objevují v tezích přednášky *K teorii větných členů* (s. 81). Hlavní myšlenku příspěvku vystihuje následující citát: „Jakákoli klasifikace, jakkoli

-
- 9 Pojem zdvojování předmětu je z dnešního hlediska mírně zavádějící, popisovaný typologický jev se v literatuře označuje jako klitické zdvojování (clitic doubling) nebo pronominální reduplikace (pronominal reduplication).
- 10 S metodologickými úvahami o jazykovém srovnávání koresponduje i Novákova soudobá kritika tzv. obecných a speciálních zákonů jazykového vývoje (Novák – Sgall, 1960a, 1962b). K tomu viz studie P. Sgalla (s. 28).
- 11 Uvedený postup je založen na hledání vhodných způsobů vyjadřování v lingvistice (viz také dále). Nevýhoda nominální fráze spočívá v tom, že umožňuje lingvistovi na rozdíl od plně verbální fráze některé participanty dějů a stavů opomenout. Ve stati „Systém“, „struktura“, „vztah“ (významy těchto výrazů, pojmy, problémy) (s. 163) proto Novák obecně navrhuje (v § 10.3) „podstatná jména slovesná a tvary trpného rodu převést do určitého tvaru příslušného slovesa, podstatná jména užívat v přísudku a uvažovat co nejvíce argumentů [...]“ Tamtéž Novák (§ 10.1) osvětluje i podstatu problému: „Závažnost vyjadřování i vztahů a jeho potíží je v tom, že užití formulace mohou předem a přitom nepozorovaně vymezit míru a směr generalizace, která je řešením daného problému neadekvátní.“
- 12 Vedle diskuse o mluveném jazyce (tedy především o obecné češtině) byla v polovině šedesátých let nastolena i otázka pravopisná. Pavel Novák s Petrem Sgallem (Novák – Sgall, 1964, v návaznosti na Novák – Sgall, 1960b) tehdy podnítili úvahy o racionalizaci pravopisu a jeho možné reformě vzhledem k různým praktickým hlediskům. Odpovědi jim byly dva příspěvky v časopise *Český jazyk a literatura*, na které pak ještě reagovali článkem Sgall – Novák (1965); více viz Sgall (zde s. 28).
- 13 Souběžně s tímto příspěvkem publikoval P. Novák i společný příspěvek s O. Leškou (Leška – Novák, 1968), v němž analyzují posuny v chápání klíčových pojmů funkční lingvistiky V. Mathesia.

přesná, podrobná atd., nemá svou vnitřní hodnotu: její *raison d'être* tkví v jejím užití, v tom, co užitečného, podstatného, zajímavého atd. lze říci o skupinách jevů touto klasifikací vydělených“ (§ 1.1). O různých způsobech klasifikace a možnostech jejich využití P. Novák psal několikrát v průběhu 70. let v souvislosti s přípravou nové mluvnice češtiny: v příspěvku *Obecné problémy slovních druhů, zejména z hlediska teorie klasifikace* (s. 124) přitom vůbec poprvé v českém jazykovědném prostředí¹⁴ využil myšlenku klouzavé klasifikace, kterou dále rozvedl v článku *Poznámky o jazyce lingvistiky (O směřování funkčních úseků textu v lingvistice)* (s. 176).

Za zásadní Novákovo **metalingvistické období** lze podle mého názoru považovat desetiletí mezi lety 1973 a 1983, které je ohraničeno dvěma hlavními příspěvky: *O „klamu“ gramatické formy* (s. 104) a *Poznámky o jazyce lingvistiky (O směřování funkčních úseků textu v lingvistice)* (s. 176). Po celé toto období, které je naplněno také přípravou akademické mluvnice češtiny, se P. Novák věnuje **způsobům vyjadřování v lingvistice**, především důsledkům, které plynou z toho, že lingvisté nedostatečně rozlišují mezi poznatky různého typu a docházejí pak k neoprávněným závěrům. V článku *O „klamu“ gramatické formy* Novák poprvé aplikuje postup s použitím plné verbální fráze (viz výše), nahrazuje nominální frází *klam slovesné formy* frází *kdo se nechá klamat čím jak?* a poté uvádí: „Vychází pak, že nás (lingvisty) patrně neklame slovesná (a obecněji gramatická a vůbec jazyková) forma sama, ale spíše, že se my lingvisté klameme chybným uvažováním o ní“ (§ 2). Příčiny klamu lze hledat v tom, že některé výrazy, jimiž se vyjadřujeme o gramatické formě, jsou víceznačné. V tezích přednášky *Některé závažné sémantické pojmy* (s. 102), která předcházela stati *O klamu gramatické formy*, je blíže osvětlen právě vztah ekvivokace (víceznačnosti formy) a jsou zde představeny dvě řady základních sémantických pojmů.

K podobným závěrům vede i článek *K terminologii lingvistiky (Užívání tzv. vztahových adjektiv)* (s. 138). P. Novák v něm přisuzuje vztahovým adjektivům jistou úlohu v tom, že specifikované termíny mohou „žít v dalších úsecích textu ‚svým vlastním životem““ (§ 2). Jak ukazuje, je to dáno tím, že výraz (nominální fráze se vztahovým adjektivem) ve svém specifickém významu začne být v dalším úseku textu užíván ve významu kategoriálním.

Ve stati *Empirický vs. verbální postoj v lingvistice* (s. 151) si Novák zase všímá, že pravidelnosti pozorované v jisté poměrně úzké oblasti jevů se za hranicí této vymezené oblasti komplikují. Nejlepším postupem se v takovém případě Novákovi zdá přistoupit k empirickému zkoumání dané oblasti. Jak ale ukazuje, někteří lingvisté se místo toho zaměřují na termíny z úže vymezené oblasti a začínají je používat i v této širší oblasti, aniž je správně relativizují. Takové počínání označuje jako verbální postoj.

Ve dvou příspěvcích z roku 1978 se P. Novák zabýval **obecnělingvistickou terminologií** z hlediska obecněvědního. Ve stati „*Systém*“, „*struktura*“, „*vztah*“ (*významy těchto výrazů, pojmy, problémy*) (s. 163) je kromě definic a obecných doporučení věnován prostor i praktickým potížím s vyjadřováním o vztazích: na příkladech jsou ukázány formulace nesporné i „vadné“, jsou dány i náměty, jak se nejasných formulací vyvarovat (viz také výše pozn. 11). V dalším příspěvku *Některé přednosti tzv. unilaterálního pojetí (jazykového) znaku* (s. 159) Novák srovnává unilaterální pojetí s pojetím bilaterálním, v zásadní části (§ 5) obě terminologie poměruje z hlediska toho, jak je daná terminologie při svém použití náchylná k nežádoucímu „samozřejmému přijímání nesamozřejmých předpokladů“. Právě z tohoto hlediska Novák hodnotí unilaterální terminologii jako výhodnější než bilaterální.¹⁵

Srovnání lingvistiky s ostatními vědami (psychologie, sociologie) z hlediska procedur, jimiž si vědci opatřují potencionální doklady a fakta, se Novák zabývá v článku *O empirických procedurách v jazykovědě* (s. 172). Věnuje se zde mj. směřování empirie a teorie, otázce introspekce,

14 Podle informace P. Nováka v poznámkách z pozůstalosti. O „klouzavé klasifikaci v pojetí Mel'čukově“ se však Novák krátce zmiňuje již v doslovu k překladu *Syntaktických struktur* (Novák, 1966a, s. 197).

15 Terminologie (pojmy, forma' a, obsah') a uvažování o vztazích se dotýká i pozdější *diskusní příspěvek k článku V. Černíka* (s. 191).

různým typům zkoumaných textů, které mají odlišné důsledky pro empirické procedury (zejm. elicítace, metatexty), a také rozdílům mezi oblastmi jazyka.

Stěžejním Novákovým metodologickým článkem je syntetický příspěvek *Poznámky o jazyce lingvistiky* (s. 176). Dotýká se v něm všech výše uvedených témat (i některých dalších), která se týkají obtížnosti vyjadřování v lingvistice, a systematicky je propojuje za pomoci pojmu funkční úsek (viz také kritiku Z. Starého na s. 22).

Úvahy nad způsobem vyjadřování se v sedmdesátých letech prolínají s metalingvistickými poznámkami **k připravované vědecké mluvnici češtiny**, které byly otištěny jen v interních tisících ÚJČ a ve dvou případech nebyly publikovány vůbec. Z přípravných materiálů ÚJČ uvádíme Novákův příspěvek *Obecné problémy slovních druhů, zejména z hlediska teorie klasifikace* (s. 124), v němž je v první části podána klasifikace mluvnic, a to podle různých parametrů a se zřetelem k neutralitě/vázanosti při vymezení slovních druhů, a druhá část je věnována problémům spojeným s nejednoznačným vymezením slovních druhů (na jedné straně marnému postupu, který využívá tzv. lingvistických „grifů“, na druhé straně myšlenky tzv. klouzavé klasifikace).

Komplexní přehled problémů, jichž si P. Novák všímal při konstituování nové mluvnice, je uveden a probírán ve stati *K nové vědecké mluvnici spisovné češtiny (Úvahy, otázky, náměty, výhrady)* (s. 141). Jsou v ní obsaženy jak otázky obecně metalingvistické (proč psát mluvnici, otázka základního výzkumu v lingvistice, zřetel k uživateli mluvnice i k tradici), tak otázky koncepční (problém specifikace gramatičnosti v oblasti syntaxe, postup od významu k formě, vztah syntaxe a morfologie a další).

Koncepčním otázkám týkajícím se gramatických vztahů, především metalingvistické problematice jazykových rovin, se P. Novák věnoval ve dvou dosud nepublikovaných strojopisech: v příspěvku *Co jsou syntaktické vztahy?* (s. 148) a v nenadepsané stati, kterou jsme pro účely publikování v tomto výboru pojmenovali *Jazykové roviny* (s. 154). Oba příspěvky jsou datovány do období příprav mluvnice češtiny a také na tyto přípravy odkazují. V druhém jmenovaném příspěvku se Novák věnuje systematicky obecným problémům rovin, jejich typologii, zatímco v prvním příspěvku tyto problémy pojmenovává v rámci popisu syntaxe.

Studiu pádů (jejich sémantické platnosti, koncepcím pádů) jsou věnovány tři texty z poloviny sedmdesátých let: *K věcné platnosti pádů, jejich tzv. celostnímu (obecnému) významu a lokalismu* (s. 109), *K lokalistickému pojetí významu pádů* (s. 116) a *Místo pádu ve významové stavbě věty* (s. 127). Tyto příspěvky jsou úzce spjaty i s metodologickými tématy obsaženými v článcích *O klamu gramatické formy* (s. 104) a *A new approach to the innere Sprachform issue* (s. 100). Propojení příspěvků zdůrazňuje na dvou místech i Pavel Novák (s. 116, s. 127). Zatímco dva články o pádech vyšlé ve Slově a slovesnosti se dostaly do obecného povědomí, poslední příspěvek *Místo pádu ve významové stavbě věty* byl dosud publikován jen v rámci interního tisku; obsahuje přitom závažné myšlenky, které P. Novák předtím nepublikoval. Čtenář tohoto výboru tak má možnost pročíst uvedené texty ve vzájemných souvislostech.

V osmdesátých letech se Novák věnoval v celém souboru devíti článků studiu **jazyka kanonických textů Marxe a Engelse**. Ve výboru uveřejňujeme dva příspěvky: *K jazykovým zdrojům idealistického pojetí dějin podle Německé ideologie K. Marxe a B. Engelse* (s. 192) a *K interpretaci formulací klasiků marxismu-leninismu o jazyce (VII)* (s. 199). Novákovy příspěvky byly vedeny snahou po neideologické lingvistické interpretaci těch pasáží z Marxe a Engelse, které se týkaly „způsobů vyjadřování“ a přitom těsně souvisely s jejich základním myšlenkovým přínosem. L. Nebeský (osobní sdělení) uvádí, že cyklus byl ve své době nejprve míněn jako polemika s tehdejším ředitelem ÚJČ J. Petrem; ovšem jak ukazuje Z. Starý v tomto svazku (s. 20n.), otázky, kterými se Novák v cyklu zabývá, mohou mít mnohem širší platnost.

Počátkem devadesátých let vyšly dvě Novákovy práce, které se zabývají **vývojem české poválečné lingvistiky**. První z nich, *Konstanty a proměny Havránkových metodologických postojů*

(se zvláštním zřetelem k jeho pojetí marxistické orientace v jazykovědě) (s. 207), byla napsána ještě před rokem 1990, jako postskriptum k ní však Novák připojil několik aktuálních poznámek.¹⁶ Druhý text, *K poválečným osudům české lingvistiky* (s. 223), vznikl původně jako dokument pro interní potřeby FF UK. Z obou příspěvků je patrný Novákův zájem o neideologické poznání principů, které utvářejí vnitřní i vnější vztahy ve vědě (viz Z. Starý, s. 21). V roce 2003 pak P. Novák sepsal i slovníkové heslo *Lingvistika marxistická* (s. 272), do něž se vývojové milníky české poválečné lingvistiky rovněž promítají.

Do okruhu metodologických textů patří i drobnější příspěvky z poloviny devadesátých let: *Převážně o jazyce politiky* (s. 243), soubor poznámek, v nichž P. Novák nahlíží pomocí lingvistiky **jazykovou realitu** ve veřejném prostoru, a článek *Conditio sine qua non* (s. 262), který je metodologickým zamyšlením nad diskusemi o češtině a jehož hlavním tématem je otázka předpokladů pro porozumění mezi lidmi (lingvisty) i porozumění sobě samým.

Terminologickému srovnání situace ve školské matematice a lingvistice i otázkám kolem ideologií stojících za používanými termíny je věnován příspěvek *Poznámky o školské terminologii české mluvnice* (s. 269). – Problematika terminologie byla součástí mnoha textů, které jsme již zmínili. Lze k nim přiřadit i dva krátké příspěvky z 60. let: v článku *Informačněteoretický, informačně teoretický nebo teoretickoinformační* (s. 79) hledal P. Novák ideální vztahové adjektivum ke spojení *teorie informace*, v recenzi *O historický přístup k jazyku* (s. 52) se zase zamýšlel nad rozdíly v lingvistickém užívání termínů *synchronní, popisný a diachronní, historický*.

V kontextu ostatních Novákových příspěvků je zcela ojedinělým počinem text věnovaný velmi podrobnému zkoumání **etymologie** jednoho určitého slova: *Brněnské šalina/šelina* („tramvaj“) (s. 280).

Během celého života se P. Novák věnoval otázkám v širokém smyslu **syntaktickým**. V kandidátské disertaci i habilitaci se podrobně zabýval závislostní koncepcí v syntaxi (o tehdejší Novákově úloze při formování syntaktických koncepcí pražské školy viz P. Sgall, s. 30n.). Novákovy syntaktické zaměření na obecné problémy deskripce je patrné i z mého předchozího přehledu. Z dřívějších příspěvků na tomto místě doplňuji ještě článek *Poznámka k otázce tzv. spony v nové češtině* (s. 48) z konce 50. let, který je ukázkou analýzy sevřené problematiky české syntaxe, totiž nalezení objektivního kritéria pro rozhodnutí, za jaký větný člen považovat slovo, které rozvíjí jak sloveso sponové, tak v koordinaci sloveso nesponové (*Cítí se a jsou Čechy*).

V průběhu devadesátých let se Pavel Novák věnuje samostatně i ve spolupráci s Ladislavem Nebeským a v návaznosti na jeho studie otázkám **větné syntaxe a speciálně slovosledu**. Recenze *Nové ideje o struktuře jazyka z dílny matematika* (s. 234) představuje kritický rozbor Nebeského monografie (1988), zabývá se především Nebeského zobecněnými syntaktickými koncepcemi a slovosledem; v této recenzi přistupuje i k rozšiřujícím vlastním interpretacím a Nebeského zjištění srovnává s tehdejší koncepcí A. V. Gladkého.

Novákovy interpretace Nebeského monografie se promítly také do dalšího článku *On linear and non-linear structuring of sentences* (s. 246), v nichž se zabývá na příkladu věty *Prefektem jmenoval ministr Bergera staršího* rozdílem mezi složkovou a závislostní syntaxí a souvislostí se slovoslednou strukturou. Otázky slovosledu se staly tématem i metodologicky pojatého článku *Relationships between homonymy and word order in a „free“ word order language (Czech)* (s. 264).

Spolupráce obou autorů vyústila do dvou společných příspěvků s názvem *Větné faktory a jejich podíl na analýze věty* (I. díl, s. 250; III. díl, s. 287).¹⁷ Články jsou založeny na neobvyklém myšlenkovém experimentu, na představě pozorování procesu aktivity badatele, který se zabývá analýzou věty, a na zkoumání možnosti, co se stane, když mu bude upřena (zablokována)

16 Ve stejném sborníku vyšla i krátká Nováková vzpomínka *O B. Havránkovi. Dvě jeho pedagogické zásady. Jedno hodnocení, které nesmí být zapomenuto* (s. 221).

17 Autorem II. dílu byl pouze L. Nebeský (2002).

určitá gramatická informace (tzv. větný faktor). Více k tomu viz J. Kořenský (s. 25n.). Poslední Novákova publikace, III. díl Větných faktorů, vyšla až posmrtně, přesto do ní P. Novák stihl ještě zanést finální korektury.

Samotný výbor je doplněn oddílem o Pavlu Novákovi. *Rozhovor* (s. 301) z roku 1997, který vyšel původně v Jazykovědných aktualitách u příležitosti narozenin, autobiograficky vystihuje některé podstatné okamžiky Novákova života, heslovitě pojatá *Životopisná data* (s. 307) jsou založena na vlastním životopisu z polistopadové doby, který jsme našli v pozůstalosti, a byla dále doplněna (především Z. Starým a rodinou P. Nováka),¹⁸ v úplném závěru předkládáme bibliografický *Soupis díla Pavla Nováka* (s. 311).

18

Informace o vyučovaných oborech albánština a obecná jazykověda jsme získali z archivu Karolinek na FF UK, který vznikl z velké části díky daru Pavla Nováka.

Literatura¹⁹

- Doležel, L. (1965). Model stylistické složky jazykového kódování. *SaS*, 26, s. 223–234.
- Doležel, L. (1966). Ještě k jednomu modelu jazykového kódování. *SaS*, 27, s. 236–239.
- Leška, O. – Novák, P. (1968). O chápání „jazykového pojmenování“ a „jazykového usouvztažení“ (k Mathesiově koncepci funkční lingvistiky). *SaS*, 29, s. 1–9.
- Nebeský, L. (1988). *Kombinatorické vlastnosti větných struktur*. Acta UC, Philologica, 95. Praha: UK.
- Nebeský, L. (2002). Větné faktory a jejich podíl na analýze věty II. *SaS*, 63, s. 98–110.
- Novák, P. (1959). O prostředcích aktuálního členění. *Acta UC, Philologica*, 1, s. 9–15.
- Novák, P. (1963a). K vytváření terminologie matematické lingvistiky. *Československý terminologický časopis*, 2, s. 234–237.
- Novák, P. (1963b). Matematická lingvistika v Sovětském svazu. *Slovanský přehled*, 49, s. 84–87.
- Novák, P. (1966a). Doslov k českému překladu. In: Chomsky, N. *Syntaktické struktury*. Praha: Academia, s. 191–199.
- Novák, P. (1966b). K jednomu modelu stylistické složky jazykového kódování. *SaS*, 27, s. 29–40.
- Novák, P. (1967). K jednomu modelu stylistické složky jazykového kódování II. *SaS*, 28, s. 36–45.
- Novák, P. – Sgall, P. (1960a). K voprosu ob obščich i „častnyh“ zakonach razvitija jazyka. In: *Rusko-české studie. Sborník Vysoké školy pedagogické v Praze, Jazyk a literatura II*. (Eds. C. Bosák, A. V. Isačenko, A. Jedlička, O. Leška.) Praha: SPN, s. 19–35.
- Novák, P. – Sgall, P. (1960b). Nové možnosti české jazykovědy. *Nová mysl*, s. 734–744.
- Novák, P. – Sgall, P. (1962a). Matematické metody a marxistická jazykověda. In: *Problémy marxistické jazykovědy*. (Eds. J. Bělič, L. Doležel, Š. Peciar.) Praha: Nakladatelství ČSAV, s. 41–50.
- Novák, P. – Sgall, P. (1962b). K otázce zákonů jazykového vývoje. *SlavPrag*, 4, s. 27–34.
- Novák, P. – Sgall, P. (1964a). K racionalizaci českého pravopisu. *SaS*, 25, s. 126–135.
- Sgall, P. – Novák, P. (1965). Ke způsobům uvažování (o pravopisu a jiných „historických danostech“). *ČJL*, 15, s. 315–320.

19 V seznamu literatury jsou zahrnuty pouze ty publikace Pavla Nováka, které jsme nezařadili do výboru. Na uveřejněné příspěvky odkazujeme vždy paginací v rámci tohoto svazku bez odkazu k původnímu vydání, které je dohledatelné v závěrečném *Soupisu díla Pavla Nováka* (s. 311).